

Research Paper

Pathology of Government Policies in the Fourth and Fifth Economic Planning of Development and its Impact on Regional Policies

Mohammad Mir¹, Nader Houshmandyar^{2*}, Mohammad Ali Khosravi², Abolghasem Taheri³

- 1- PhD student in Political Science - Policy making, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
- 2- Assistant Professor, Department of Political Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
- 3- Professor, Political Science Department, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 32-49

Use your device to scan and read
the article online

Keywords: *Development
plans Economic Policy
Economic Development.*

Abstract

The strong presence of the government in the economy will cause the exit of the private sector. which will lead to inefficient and non-optimal allocation of resources and as a result reduce economic efficiency. The government should intervene in the economy when the market mechanism alone is not able to optimally allocate resources and create efficiency in the economy and balance in employment. What is the pathology of the government's interventions in economic policy-making according to the fourth and fifth plans of economic development? The findings of the research state; The absence of a long-term policy system and the political elite's lack of belief in a structured and targeted policy system has provided the space for government intervention in Iran's economy. Therefore, in this research, in order to explain the research hypothesis from the point of view of neoliberalism, we examine the development goals of the fourth and fifth economic development programs in order to show that the government's interventions in the economy have caused the development goals not to be realized. To collect data from field studies, sources library and internet have been used.

Citation: Mir, M., Houshmandyar, N., Khosravi, M. A., & Taheri, A. (2024). **Pathology of Government Policies in the Fourth and Fifth Economic Planning of Development and its Impact on Regional Policies**, *Geography(Regional Planning)*, 14(54), 32-49..

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.287782.3096

DOR:

* **Corresponding author:** Nader Houshmandyar, **Email:** nader.houshmandyar@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The ineffectiveness of the government in the economy after the Iran-Iraq war clearly manifested itself. Economic policymakers decided to integrate the private sector and a free-market system into Iran's economy. As a result, five-year economic development plans were put on the policy agenda. Additionally, the general policies announced in Article 44 of the Constitution, which focus on commercial liberalization and free competition to promote and strengthen the private sector, were prioritized. However, not only did economic liberalization and development not occur, but many development goals also remained unachieved, and the government continued to dominate the economy. To address this issue, this research examines the factors influencing the government's involvement in economic policy-making within the framework of the fourth and fifth economic development programs. The independent variable of the research is laws and development programs, while the dependent variable is government intervention in the economy. Using field, library, and internet studies, as well as the researcher's theoretical perspective, this study aims to analyze the pathology of government interventions in economic policy within the context of the fourth and fifth development plans.

Methodology

The research method of the current study is descriptive-analytical. In this type of research, in addition to illustrating what exists, the researcher describes and explains the reasons for how and why the problem situation and its dimensions occur. The researcher needs a solid argument to explain and justify these reasons. This support is provided by reviewing the literature and theoretical topics related to the research, compiling general propositions and theorems, which are usually included in the chapter on the background and theoretical topics of the research. From a logical point of view, the researcher connects the details of the research problem with the related general propositions and draws conclusions. It is noteworthy that each of the aforementioned types of research has

scientific value in its own right. Given the method of data and information collection, the current research is a documentary and library study. In other words, the data collection method for this research is documentary and library-based.

Results and Discussion

The Fifth Development Plan prioritizes credit policies within monetary policies, addressing various actions in this area. Monetary-Credit Policy: Focuses on granting "interest subsidies" for "financial support of non-governmental sectors and their activities" (Article 118), though details on eligible recipients and amounts are deferred to government regulations. Specific provisions for sectors such as "cooperative development" (Article 124), "support for venture capital in new industries" (Article 151), and "facilitating infrastructure for large mines and energy-intensive industries" (Article 157) are included. Monetary-Foreign Exchange Policy: Provisions for currency fluctuation insurance for export-oriented production units (Article 72) are highlighted, with no new plans due to previous currency unification efforts. Monetary-Price Policy: No specific recommendations are noted in the Fifth Development Plan. The Fifth Development Plan includes limited provisions on trade policies:

Trade-Tariff Policy: The plan addresses tariffs in Article 104, focusing on non-oil export development. It remains silent on import tariffs but recommends tax and customs duty exemptions for exports, stating, "Levying any taxes and duties on non-oil exports and services is prohibited during the program" (Article 104, clause "b"). Trade-Preferential Policy: The plan repeats the strategic trade policies from the previous program, emphasizing export exemptions and imposing export restrictions to enhance productivity. Article 104, Note 2, allows the government to "impose and collect special duties on the export of raw materials or low-value-added goods to protect national resources." However, other sections of the plan contradict this provision. For instance, Article 156 grants tax exemptions for revenues from long-term contracts supplying feedstock to petrochemical industries.

Technology Policies of the Fifth Development Plan:

Technology policy in the Fifth Development Plan, despite having a separate chapter, is considered very weak. General Technology Policy: The plan includes two related articles. One monitors quantitative indicators for technology advancement, and Article 17 provides financial support for small technology development companies and financial facilities to support inventions. The general technology policy favors granting facilities and acts as another route for preferential facilities. Specific Technology Policy: The plan is silent on specific technology policies crucial for industrial development, offering no particular recommendations. As a result, the provision of facilities for inventions overlooks the

importance and applicability of these inventions for industrial transformation and the country's productive capacity.

Conclusion

In conclusion, the fundamental difference in the economic development process between Iran and developed or newly developed countries is apparent. Characteristics such as the attitude of elites toward national goals, the relationship between the government and social forces, and the institutional capacity of bureaucracy differ in Iran. These disparities, coupled with the presence of electoral democracy and diverse decision-making sources, have led to adverse consequences for economic development.

References

1. Azhdari, A. A. (2009). The necessity of formulating industrial and mining development strategy. Tehran: Parliamentary Research Center [In Persian].
2. Azhdari, A. A. (2009). The necessity of formulating industrial and mining development strategy. Tehran: Parliamentary Research Center [In Persian].
3. Azhdari, A. A. (2015). New approaches to industrial policy and strategy: The case of the UK (Vol. 1). Tehran: Parliamentary Research Center [In Persian].
4. Bahdad, S. (2006). Political economy of Islamic planning in Iran. In H. Amirahmadi & M. Parvin (Eds.), *Iran after the revolution* (A. Moshirizadeh, Trans.). Tehran: Center for Islamic and Iranian Studies Recognition [In Persian].
5. Bertrand, B. (1997). Political development. (A. Naqibzadeh, Trans.). Tehran: Goums Publication [In Persian].
6. Brothers Sharikava et al. (2008). Governments in the evolving world. Tehran: Institute of Commerce Studies and Research [In Persian].
7. Chang, H.-J. (2013). Political economy of industrial policy. (A. Ghoojani, Trans.). Mashhad: Chamber of Commerce, Industries, Mines and Agriculture of Khorasan Razavi [In Persian].
8. Dadgar, Y. (2017). History of Economic Thought Developments. Qom: Mofid University Press. [In Persian].
9. Dargahi, H. (2008). The Role of the Government in the Industrial Development Process. Tehran: Sharif University Press. [In Persian].
10. Delfrooz, M. T. (2014). Government and Economic Development. Tehran: Agah Press. [In Persian].
11. Esmaeelian, K., & Emami Meybodi, R. (2010). Tacit knowledge and technology transfer policies with emphasis on information and communication technology. Tehran: University of Tehran Press [In Persian].
12. Fatemi Amin, M. R. (2012). Industrial Development Strategy of the Fifth Plan. Ministry of Industry and Mines.
13. Ghani Nezhad, M. (2017). Economy and Government in Iran: A Study of the Roots and Causes of the Continuation of State Economy in Iran. Tehran: Donyaye Eghtesad Publication. [In Persian].
14. Gholam Heydar Bay Salami. (2006). The Role and Limits of Government Intervention in the Economy and Its Relationship with the Privatization Process. In Proceedings of the National Conference on General Policies of Principle 44 of the Constitution, Secretariat of the Expediency Council, Tehran. [In Persian].

15. GM, Shafferitz. (2019). (N. Houshmandyar, Trans.). Tehran: Shoorafarin Publication [In Persian].
16. Kamijani, A. (2003). Evaluation of the Performance of Privatization Policy in Iran. Deputy for Economic Affairs, Ministry of Economy and Finance, Tehran. [In Persian].
17. Khaki, G. (2012). Research Methodology with a Thesis Writing Approach. Tehran: Fojhan Publications. [In Persian].
18. Michael A., Craft, K., Scott R., Forlong, A. (2017). Tehran: Shoorafarin. [In Persian].
19. Mohammad Hossein Tamaddon Jahromi. (2004). Confrontation of Economic Schools. Tehran: Jahad Daneshgahi Press. [In Persian].
20. Mohammad Taghi, I. (2014). Qualitative Research Methodology. Qom: Research Institute of Hawzah and University.
21. Mosallanejad, A. (2005). Pathology of Economic Development in Iran. Tehran: Goums Press. [In Persian].
22. Mosallanejad, A. (2014). Economic Policy (Model, Method, Process). Tehran: Rokhdad No Press. [In Persian].
23. Mosallanejad, A. (2017). Pathology of Iran's Economic Development: First to Fourth Economic, Social and Cultural Development Plans of the Islamic Republic of Iran. Tehran: Akhtaran Press. [In Persian].
24. Rajabpour, H. (2016). Evaluation of the Position of Industrial Development Strategy in the Country's Development Plans and Its Outlook in the Sixth Development Plan.
25. Smith, D. (2007). Emergence of historical sociology. (H. Aghajari, Trans.). Tehran: Morvarid Publications [In Persian].
26. Tafazoli, F. (1996). History of economic thought (From Plato to the contemporary period). Tehran: Nama Publications [In Persian].
27. Tavakoli, A. (2001). Market - Government, successes and failures. Tehran: SAMT Publications [In Persian].
28. Zamanzadeh, H., & Alhosseini, S. (2018). Iran's Economy in the Constraints of Development (4th ed.). Tehran: Markaz Publication. [In Persian].

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۴، شماره ۵۴، بهار ۱۴۰۳

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

آسیب شناسی سیاست‌های دولت در برنامه ریزی اقتصادی چهارم و پنجم توسعه و تاثیر آن بر سیاست‌های منطقه‌ای

محمد میر: دانشجوی دکتری علوم سیاسی - گرایش سیاستگذاری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

نادر هوشمندیار: استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

محمدعلی خسروی: استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

ابوالقاسم طاهری: استاد، گروه علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
شماره صفحات: ۳۲-۴۹ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: برنامه‌های توسعه، سیاستگذاری اقتصادی، توسعه اقتصادی.	حضور پررنگ دولت در اقتصاد موجب خروج بخش خصوصی خواهد شد. که تخصیص ناکارا و غیربهرینه منابع و در نتیجه کاهش کارایی اقتصادی را به دنبال خواهد داشت. دولت باید مواقعی در اقتصاد دخالت کند که مکانیسم بازار به تنهایی قادر به تخصیص بهینه منابع و ایجاد کارایی در اقتصاد و تعادل در اشتغال نباشد، در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال هستیم. آسیب شناسی مداخلات دولت در سیاستگذاری اقتصادی نظریه برنامه چهارم و پنجم توسعه اقتصادی چیست؟ یافته‌های تحقیق بیان می‌دارد؛ عدم وجود یک نظام سیاستگذاری بلند مدت و عدم باورمندی نخبگان سیاسی به نظام سیاستگذاری ساختارمند و هدفدار فضای مداخله دولت‌ها را در اقتصاد ایران فراهم نموده است. لذا در این پژوهش جهت تبیین فرضیه تحقیق ازمنظر نتولیرالیسم به بررسی اهداف توسعه برنامه چهارم و پنجم توسعه اقتصادی می‌پردازیم تا از این رهگذر نشان دهیم که مداخلات دولت در اقتصاد سبب عدم تحقق اهداف توسعه تعیین شده گردیده است برای گردآوری داده‌ها از مطالعات میدانی منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی استفاده شده است.

استناد: میر، محمد؛ هوشمندیار، نادر؛ خسروی، محمدعلی؛ طاهری، ابوالقاسم. (۱۴۰۳). آسیب شناسی سیاست‌های دولت در برنامه ریزی اقتصادی چهارم و پنجم توسعه و تاثیر آن بر سیاست‌های منطقه‌ای، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴(۵۴)، صص ۳۲-۴۹.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.287782.3096

DOR:

مقدمه

سیاستگذاری اقتصادی شاخه‌ای در سیاستگذاری عمومی است که به عنوان بخشی از قدرت نرم ضرورت می‌یابد. برنامه نویسان آمریکایی اعتقاد داشتند که سیاستگذاری اقتصادی بخشی از «توسعه درون ساختاری» کشورها محسوب می‌شود (مصلی نژاد، ۱۳۹۴: ۱۵). «سیاستگذاری عمومی» به مجموعه عملکردهایی اطلاق می‌گردد که یک دولت جهت حل مشکلات، تصمیم‌گیری‌ها تخصیص اعتبارات با اجرای سیاست‌ها و انجام امور طبق قوانین کشور دارد. سیاستگذاری عمومی با ایجاد راهبردهای علمی و قرار دادن آن در میان راهبران اجتماعی دقیقاً در پی دست یافتن به واقعیتی است که در آن توسعه محتمل باشد و انسان و شهروندان سرلوحه قرار گیرند. اگر فرض را بر این بگذاریم که متولی سیاستگذاری عمومی دولت و مدیریت‌های دولتی است پس این بخش نمی‌تواند نسبت به دستورالعمل‌های بخش عمومی در حوزه اقتصاد که رفتار اقتصادی دولت را کانالیزه می‌کند، بی‌تفاوت باشد (هوشمندیار، ۱۳۹۸: ۵).

در بیان مفهوم توسعه اقتصادی دیدگاه‌های متفاوتی ارائه شده است که در بیشتر رویکردها بر جنبه‌های کیفی توسعه در مقایسه با مفهوم رشد تاکید شده است. چارلیندربرگ معتقد است توسعه اقتصادی به عنوان یک پدیده پویا فقط افزایش در میزان تولید نیست بلکه شامل تمام تغییرات است. جنبه‌های فنی، بنیادی مانند پیشرفت فنی و تغییرات بنیادی که در میزان انتقال از طریق رشد جمعیت ایجاد می‌شود و سرمایه‌گذاری در صنایع زیربنایی مانند آب و برق و تلفن برای ارتباطات و بهداشت و فرهنگ و... می‌شود.

در ایران، ادبیات عملکرد آزادانه اقتصاد به دهه‌های قبل از انقلاب مشروطه بر می‌گردد. بطوریکه منجر به صدور اعلان رسمی رمضان ۱۳۰۵ ه. ق شد. در فرمان ناصرالدین شاه مردم مالک جان و مال خود بودن و در کمال سعادت و راحت در اموری که مایه تمدن و منشاء تمکن است، مشغول باشند؛ اما آغاز دخالت مستقیم دولت در اقتصاد به صورت بنگاه دارای دولتی در سطح گسترده به سالهای حکومت پهلوی اول باز می‌گردد (غنی نژاد، ۱۳۹۶: ۵۳). علی اکبر داور وزیر مالی این سوال را مطرح می‌کند. چه کسی می‌تواند اقتصاد را نجات دهد؟ مردم یا دولت؟ که پاسخ می‌گوید: دولت. در دهه ۵۰ شمسی به دلیل افزایش قیمت نفت دولت نقش خود را به عنوان یک بازیگر اصلی در اقتصاد افزایش داد، اما به رغم تحولات مهم سیاسی در کشور رویکرد اقتصادی دولت مردان جدید نسبت به پیشینیان خود تغییر چندانی نکرد تا جایی که استراتژی اقتصادی دولت انقلابی را می‌توان در تدوین اصل ۴۴ قانون اساسی و در اختیار گرفتن بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی توسط بخش دولتی و محدود شدن بخش خصوصی مشاهده کرد، لذا دولت نقش مسلط در اقتصاد را پیدا کرد و اقتصاد دستوری حاکم شد.

ناکارآمدی دولت در اقتصاد پس از جنگ ایران و عراق به وضوح خود را در اقتصاد نشان داد. سیاست‌گذاران اقتصادی بر آن شدند، بخش خصوصی و نظام اقتصاد آزاد در اقتصاد ایران برنامه ریزی کنند، بر همین اساس برنامه‌های توسعه اقتصادی پنج ساله در دستور کار سیاستگذاران قرار گرفت. همچنین سیاستهای کلی ابلاغی اصل ۴۴ قانون اساسی بر آزاد سازی تجاری و رقابت آزاد در جهت تحقق توسعه و تقویت بخش خصوصی در دستور کار قرار گرفت. اما نه تنها آزاد سازی اقتصادی و توسعه اقتصادی شکل نگرفت؛ بلکه بسیاری از اهداف توسعه محقق نگردید و دولت همچنان تصدی گری اقتصاد را در اختیار دارد. لذا برای تبیین موضوع در این پژوهش به آسیب شناسی (عوامل تأثیرگذار) دخالت دولت در سیاستگذاری اقتصادی در چارچوب برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه اقتصادی می‌پردازیم. متغیر مستقل پژوهش، قوانین، برنامه‌های توسعه و متغیر وابسته دخالت دولت در اقتصاد می‌باشد که بر مبنای مطالعات میدانی، کتابخانه‌ای و اینترنتی و دیدگاه تئوریک محقق قصد دارد به آسیب شناسی مداخلات دولت در سیاستگذاری اقتصادی در چارچوب برنامه چهارم و پنجم توسعه بپردازد.

روش پژوهش

روش پژوهش تحقیق حاضر توصیفی - تحلیلی است. در این دسته از تحقیقات محقق علاوه بر تصویر سازی آنچه هست به تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن می‌پردازد. محقق برای تبیین و توجیه دلایل، نیاز به تکیه گاه استدلالی محکمی دارد. این تکیه‌گاه از طریق جستجو در ادبیات و مباحث نظری تحقیق و تدوین گزاره‌ها و قضایای کلی موجود درباره آن فراهم می‌شود که معمولاً در فصل مربوط به سوابق و مباحث نظری تحقیق تدوین می‌گردند. پژوهشگر از نظر

منطقی جزئیات مربوط به مسئله تحقیق خود را با گزاره های کلی مربوطه ارتباط می دهد و به نتیجه گیری می پردازد. نکته قابل توجه این است که هر کدام از تحقیقات مزبور در جای خود ارزش علمی دارد. به جهت روش جمع آوری داده و اطلاعات، تحقیق حاضر از نوع تحقیقات اسنادی و کتابخانه ای است؛ به عبارت دیگر روش جمع آوری داده های این تحقیق اسنادی و کتابخانه ای است.

بحث و یافته های تحقیق

دولت و برنامه چهارم توسعه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی

برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸) در حالی آغاز شد که اولین برنامه پنج ساله ای بود که در قالب «چشم انداز اقتصادی بیست ساله ایران» (۱۳۸۴-۱۴۰۴) اجرا می شد. پیش نویس این سند د مورخه ۱۳۸۱/۵/۲۹ در هیئت وزیران به تصویب رسید و در تاریخ ۱۳۸۲/۶/۱ از سوی رئیس جمهور خاتمی تقدیم آیت الله خامنه ای، رهبری انقلاب، شد و پس از بررسی و اصلاح در مجمع تشخیص مصلحت نظام، در تاریخ ۱۳/۸/۱۳۸۱ از سوی رهبری ابلاغ شد. بر اساس سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی، ایران در این تاریخ «کشوری است توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، با هویت اسلامی و انقلابی، با هویت اسلامی و انقلابی، الهام بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و موثر در روابط بین الملل» (سند چشم انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران). در پایان این سند ذکر شده است که از این به بعد برنامه های پنج ساله توسعه باید با توجه به اهداف سند چشم انداز تدوین شوند.

در برنامه چهارم نیز به برخی اهداف کیفی و کمی، اشاره شده بود، از جمله رشد اقتصادی سریع و پایدار، ایجاد شغل و کاهش بیکاری، کاهش تورم و کاهش شکاف درآمدی بین اقشار مختلف اجتماعی، تنوع بخشی به اقتصاد با افزایش سرمایه اجتماعی، فناوری و بهره وری عوامل تولید، خودتکایی در تولید محصولات کشاورزی اساسی، افزایش رقابت پذیری بین المللی و افزایش صادرات غیرنفتی، اصلاحات بودجه ای و کاهش اتکا به صادرات نفت خام، خصوصی سازی شرکت های دولتی، ایجاد ثبات در فضای کسب و کار، تامین مسکن برای گروه های کم درآمد و روستایی (قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴).

همچنین در برنامه چهارم بر مبنای پیش بینی نفت بشکه ای ۲۰ دلار و مجموع درآمدهای نفتی و گازی ۱۲۰ میلیارد دلاری، میانگین رشد اقتصادی سالانه ۸ درصدی پیش بینی شده بود. در مورد بخش صنعت و معدن نیز آمده بود که دولت موظف است سند ملی توسعه بخش های صنعت های و معدن را با توجه به مطالعات و استراتژی توسعه صنعتی کشور ظرف مدت شش ماه از تاریخ تصویب این قانون تدوین نماید، البته با محویت توسعه رقابت پذیری مبتنی بر توسعه فناوری و در جهت تحقق هدف رشد تولید صنعتی و معدنی متوسط سالانه یازده و دو دهم درصد و رشد متوسط سرمایه گذاری صنعتی و معدنی شانزده و نه دهم درصد به گونه ای که سهم بخش صنعت و معدن از تولید ناخالص داخلی از چهارده درصد در سال به شانزده و دو دهم درصد در سال و صادرات صنعتی از رشد متوسط سالانه چهارده و هشت دهم درصد برخوردار گردد.

بخش اول از هفت بخش برنامه چهارم که سرلوحه سیاست های کلی آن امور فرهنگی، علمی و فناوری قرار داده شد، عبارت بود از «رشد اقتصاد ملی دانایی محور در تعامل با اقتصاد جهانی». در موارد مختلف این قانون از جمله مواد ۲۱، ۴۵، ۴۶، ۷۵ گسترش بازار محصولات دانایی محور و دانش بنیان، ایجاد پارک های فناوری، ارتقای بهره وری عوامل تولید (کار و سرمایه) و ارتقای فناوری، مزبتهای رقابتی مورد تأکید قرار گرفته تا از این طریق به ارتقای فناوری و رشد و توسعه پایدار در سطح منطقه و اقتصاد جهان دست یابد.

اما برنامه چهارم که در دولت خاتمی تدوین شده بود و دولت احمدی نژاد علی رغم مخالفتش با آن مجبور به اجرای آن بود، از دستیابی به بسیاری از اهداف اصلی خود بازماند. از آنجا که دولت به جز سال اول برنامه، در سال های بعد گزارشی از عملکرد برنامه ارائه نداد، مجلس مجبور شد هیئتی را مأمور تحقیق و تفحص از عملکرد دولت در اجرای برنامه چهارم نماید. لاجرم بسیاری از آمارهای این بخش بر مبنای گزارش مجلس که در زمان نگارش ارائه شده است.

سرمایه‌گذاری خارجی نیز که باید بر اساس برنامه چهارم تا سال ۱۳۸۹ به ۳ درصد تولید ناخالص داخلی می‌رسید از یک رقم جزئی فراتر نرفت. رقم تخمینی ۹ میلیارد دلار در کل دوره برنامه بسیار کمتر از دوره پیش‌بینی شده بود. افزایش تنش در روابط ایران و غرب، تشدید تحریم‌ها، تنزل فضای کسب و کار، و پیچ و خم‌های بوروکراتیک از مهمترین عوامل این امر بود. در همین حال برخی تخمین‌ها حکایت از فرار سالانه ۳/۵ میلیارد دلار سرمایه در این دوره دارد. البته در این میان سرمایه‌گذاری‌های خارجی مشترک در منطقه خلیج فارس و آمیکای لاتین بنا به گزارش‌ها ۸۰۰ میلیون دلار بوده است (آموزگار، ۲۰۱۰: ۱۱۹).

استراتژی برنامه چهارم توسعه

برنامه چهارم توسعه همچنان که در بالا آمد با گرایش به استراتژی «دولت حامی بازار» همراه است توجه به مسائل اجتماعی به ویژه در فصل هشتم برنامه (ارتقای امنیت انسانی و عدالت اجتماعی) که درباره گسترش نظام تأمین اجتماعی و توسعه برای تأمین نیازهای اساسی است، این نکته را به وضوح نشان می‌دهد. همچنین بحث رقابت‌پذیری، توسعه مبتنی بر دانایی، حفظ محیط زیست، آمایش سرزمین، توازن منطقه‌ای، توسعه سلامت در این برنامه مورد توجه است که جهت‌گیری اجتماعی و اصلاح برنامه را نسبت به برنامه‌های قبل نشان می‌دهد.

سیاست‌های صنعتی برنامه چهارم توسعه

در زمینه خط‌مشی صنعتی برنامه چهارم توسعه احکام گوناگونی وجود دارد.

(الف) سیاست صنعتی - افقی: مهمترین حکم برنامه در این زمینه بند «د» ماده (۴۱) برنامه است که خواهان سیاست‌گذاری در جهت بهبود فضای کسب و کار (اصلاح قانون کار با محوریت سه جانبه‌گرایی) شده است.

(ب) سیاست صنعتی - عمودی: این برنامه در زمینه سیاست‌های عمودی به جای عدم گزینش یا گزینش صنایع خاص به جانب حمایت از همه صنایع گرایش یافته که در برخی احکام این حمایت‌ها همراه با بروز تعارضاتی به شرح ذیل است.

- حمایت از صنایع معطوف به فناوری نوین (مزیت رقابتی) با صنایع مبتنی بر منابع (مزیت نسبی): در ماده (۲۱) که مربوط به طراحی استراتژی توسعه صنعتی و معدنی است، پس از واگذاری مسئولیت تهیه سند استراتژی به دولت و با عطف توجه به یک مطالعه برون‌سپاری شده وزارت صنایع در مورد استراتژی توسعه صنعتی، محورهایی برای تهیه راهبرد صنعتی توصیه شده است که از این میان دو بند «الف» و «ب»، جهت‌گیری‌های نسبتاً معارضی را به دنبال دارد. در حالی که بند «الف» بر «توسعه قابلیت‌های فناوری و ایجاد شرایط بهره‌مندی از جریان‌های سرریز فناوری» تأکید دارد و این مهم را با «تأکید ویژه بر حوزه‌های دارای توان توسعه‌ای بالا در صنایع نوین» تکمیل می‌کند. بند «ب» بر «تقویت مزیت‌های رقابتی و توسعه صنایع مبتنی بر منابع» تأکید دارد و صنایع مبتنی بر منابع را با عنوان «صنایع انرژی‌بر، صنایع معدنی، صنایع پتروشیمی، صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی» معنی می‌کند و اگرچه «توسعه زنجیره پایین‌دستی آنها» را نیز خواستار است، اما نفس انتخاب این صنایع اولاً با حکم تهیه استراتژی تعارض دارد، ثانیاً با چنین محورهایی مسئله تحول صنعتی دچار دگرگونی و بحران می‌شود و ثالثاً با وجود تعارض میان صنایع با فناوری بالا و این صنایع منبع محور، حمایت‌های مالی دولت از حالت راهبردی خارج شده و با توجه به محدودیت منابع مالی و حمایتی دولت امکان حمایت مؤثر دولت از توسعه صنعتی سلب می‌شود.

- حمایت‌گری‌های خاص (خارج از رویکرد اصلی برنامه): «صنایع الکترونیکی» از جمله صنایعی هستند که سند برنامه، سیاست‌گذاری‌هایی را برای حمایت از آنها دربردارد که با قاعده‌گذاری‌های سایر احکام برنامه متفاوت است. ماده (۱۹۲) که به تقویت صنایع دفاعی مربوط است «ارتقای فناوری‌های نوین و هوشمند و سیستم‌های اطلاعاتی در به کارگیری سامانه‌های دفاعی به ویژه سامانه‌های الکترونیکی، هوافضا، دریایی و پدافند هوایی» و نیز «نوسازی و بازسازی و بهبود صنایع دفاعی با نگرش به سامانه و فرآیندهای صنعتی نوین» را مدنظر قرار داده است.

در مجموع برنامه فاقد راهبرد مشخصی در زمینه خط‌مشی عمودی است و توصیه‌های برنامه بین مزیت‌های نسبی و رقابتی در نوسان است. با توجه به راهبرد «حامی بازار» برنامه، جهت‌گیری عدم گزینش احتمالاً با توجه به اهداف برنامه صورت گرفته است، اما تداخل محتوای این دو نوع جهت‌گیری جزو ضعف‌های برنامه محسوب می‌گردد.

ج) سیاست صنعتی - کارکردی: در زمینه خطامشی کارکردی رویکرد دولت حداقل همچنان در برنامه پیرنگ است. در ماده (۳) تداوم خصوصی سازی خواسته شده است. ذیل همین رویکرد به نقش دولت در بندهای متعددی از برنامه خصوصی سازی و کوچک سازی دولت و شرکت های دولتی و نیز تعدیل کارکنان دولت ذکر شده است. اما در بخش های دیگر برنامه توجه جدی به خطامشی کارکردی و جایگاه و نقش مهم دولت در این زمینه شده است که از این میان می توان به این مواد اشاره کرد: بند «ج» ماده (۲۱) به «اصلاح و تقویت نهادهای پشتیبانی کننده توسعه کارآفرینی و صنایع کوچک و متوسط» می پردازد، ماده (۳۸) تنظیم انحصارات را مورد توجه قرار می دهد، ماده (۳۹) «حمایت از ایجاد پیوند مناسب، بین بنگاه های کوچک، متوسط و بزرگ (اعطای کمک های هدفمند) توسعه شبکه ها، خوشه ها و زنجیره ها» و نیز «رفع مشکلات و موانع رشد و توسعه بنگاه های کوچک و متوسط و کمک به بلوغ و تبدیل آنها به بنگاه های بزرگ و رقابت پذیر و اصلاح ساختار قطبی کنونی» را در دستور کار دارد. در ماده (۴۰) ادغام در صورتی که منجر به انحصار نشود مجاز شمرده شده و در ماده (۷۵) مسئله مهم «بهره گیری از آثار انتشار سرمایه گذاری های ملی و فراملی، در توسعه مناطق پیرامونی (به ویژه دشت ها و پیرامون سدها) محل توجه قرار گرفته است. مواد (۷۶) و (۱۵۵) برنامه نیز به بحث هماهنگی بخش ها و هماهنگی تهیه اسناد اختصاص دارد. در مجموع خطامشی کارکردی برنامه چهارم توسعه گام های مهم دولت برای عطف توجه به اهمیت هماهنگی سیاست گذاری ها (حداقل در بخش تولید) را نشان می دهد.

د) سیاست صنعتی - آمایشی: مواد متعددی از برنامه به مسئله آمایش سرزمین اختصاص دارد تا آنجا که می توان گفت رویکرد اصلی حاکم بر برنامه رویکرد آمایشی است. بر همین اساس ماده (۷۲) وظیفه تهیه سند ملی آمایش سرزمین طی دوره برنامه و ماده (۷۴) حاکمیت سند آمایش بر برنامه ریزی های بعدی برنامه را متذکر شده است. همچنین مواد (۶۱)، (۷۰) و (۱۰۵) (انتقالی از برنامه سوم توسعه) به ملاحظات محیط زیستی مربوط هستند و به ترتیب پایش منابع آلوده کننده، نحوه بهره برداری از منابع طبیعی کشور و مقررات حفاظت محیط زیست را مشخص ساخته اند. بنابراین به نظر می رسد از جهت گیری آمایشی منسجمی برخوردار باشد. با وجود این، برنامه در زمینه آمایش سرزمین استثنایی در مورد خطامشی آمایشی دربردارد که همان مسئله مناطق آزاد است.

سیاست های پولی برنامه چهارم توسعه

سیاست پولی برنامه چهارم توسعه، نسبت به برنامه سوم توسعه تعدیل شده است، اما با وجود این، این برنامه نیز مهمترین جهت های پولی خود را در بخش اعتباری نشان داده است.

الف) سیاست پولی - اعتباری: آزادسازی مالی در قالب ماده (۱۰) مهمترین خطامشی حاکم بر برنامه است. در این قالب پرداخت نرخ سود تسهیلات متفاوت تنها در چارچوب سیاست های پولی مصوب شورای وزیران صورت می گیرد: «هرگونه سهمیه بندی تسهیلات بانکی (تفکیک بخش های مختلف اقتصادی و منطقه ای) و اولویت های مربوط به بخش ها و مناطق با تصویب هیئت وزیران از طریق تشویق سیستم بانکی، با استفاده از یارانه نقدی و وجوه اداره شده صورت می گیرد». همچنین در این قانون به «مؤسسات و سازمان های دولتی و دیگر نهادهای عمومی و شهرداری ها» اجازه داده شده بانک عامل خود را رأی انتخاب کنند. هرچند گرایش سیاست اعتباری به سمت آزادسازی نرخ سود است، اما دولت در قالب «تأمین بخشی از اعتبار مورد نیاز طرح های تولیدی و کارآفرینی صنعتی، معدنی، کشاورزی، حمل و نقل، خدمات، فناوری اطلاعات و خدمات فنی و مهندسی» تسهیلات به بانک کشاورزی و صندوق ضمانت درآمد کشاورزی حمایت های اعتباری را از برخی زیربخش های دارای اولویت صورت داده است. در یک بخش دیگر نیز اختیار استفاده از ۳ درصد سپرده قانونی بانک ها نزد بانک مرکزی برای «اعطای تسهیلات به طرح های کشاورزی و دامپروری، احداث ساختمان و مسکن و تکمیل طرح های صنعتی و معدنی بخش غیردولتی» صادر شده است.

ب) سیاست پولی - ارزی: در زمینه جهت گیری پولی، جداسازی درآمدهای ارزی از بودجه در رأس توصیه های برنامه قرار دارد و ماده (۱) به توصیه ایجاد «حساب ذخیره ارزی حاصل از عواید نفت» اختصاص دارد که بند «د» آن مجوز اعطای حداکثر ۵۳ درصد از تسهیلات این سال را برای «سرمایه گذاری و تأمین بخشی از اعتبار مورد نیاز طرح های تولیدی و کارآفرینی صنعتی، معدنی، کشاورزی، حمل و نقل، خدمات، فناوری و اطلاعات و خدمات فنی - مهندسی بخش غیردولتی که توجیه فنی و اقتصادی آنها به تأیید وزارتخانه های تخصصی ذیربط رسیده در نظر گرفته است که بخشی از آن گشایش ارزی است. همچنین مواد دیگری برای

تنظیم تعهدات ارزی، حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی و کاهش اثر منفی نوسانات ارزی بر فضای کسب‌وکار در این بخش در نظر گرفته شده است.

ج) سیاست پولی- قیمتی: در زمینه سیاست پولی نیز سیاست برنامه بر آزادسازی قیمت‌ها استوار است. در یکی از احکام برنامه «مقررات‌گذاری به کالاها، خدمات عمومی و انحصاری و کالاهای اساسی محدود می‌گردد».

سیاست‌های تجاری برنامه چهارم توسعه

سیاست‌گذاری تجاری برنامه چهارم توسعه در حوزه تعرفه‌ای و ترجیحی نسبتاً منسجم است:

الف) سیاست تجاری- تعرفه‌ای: در این برنامه «حذف کلیه موانع غیرتعرفه‌ای و غیرفنی با رعایت ممنوعیت‌های شرعی و قانونی با زمان‌بندی معین و وضع نرخ‌های معادل تعرفه‌ای در قالب پیش‌آگهی حداکثر تا پایان سال اول برنامه چهارم» خواسته شده است. در عین حال در زمینه معافیت‌ها، «کالا و خدمات صادراتی از پرداخت هرگونه عوارض و مالیات اعم از ملی و منطقه‌ای» معاف دانسته شده است. البته در مقابل این سیاست‌ها ماده (۴۱) «بند ب» خواهان «تنظیم تعرفه‌های واردات نهاده‌های کالای تولیدی (ماشین‌آلات و مواد اولیه) مبتنی بر حمایت منطقی و مبتنی بر مزیت‌های رقابتی از تولید داخلی آنها و در جهت تسهیل فعالیت‌های تولیدی صادرات‌گرا» شده است. بنابراین منطق حمایت تعرفه‌ای برنامه چهارم توسعه مبتنی بر موازین نظری حمایت‌گری ارزیابی می‌شود.

ب) سیاست تجاری- ترجیحی: در این بخش برنامه وضع عوارض ویژه‌ای برای «صادرات مواد اولیه فرآوری نشده» را توصیه کرده که اقدامی مهم است، همچنین در نظر گرفتن «تدابیر و اقدامات مؤثر حفاظتی، جبرانی و ضد دامپینگ در مواردی که کالایی با شرایط غیرمعارف و امتیاز قابل توجه به کشور وارد می‌شود» از دیگر اقدامات این حوزه است. همچنین در ادامه برنامه سوم توسعه، شورای توسعه صادرات در برنامه مورد توجه قرار گرفته است.

سیاست فناوری برنامه چهارم توسعه

سیاست فناوری برنامه چهارم توسعه حوزه‌های گوناگونی را مورد توجه قرار داده و به صورت جدی در این برنامه مورد توجه قرار گرفته است.

الف) سیاست فناوری - عمومی: در زمینه سیاست فناوری عمومی، برنامه به دولت توصیه کرده است که «ایجاد و توسعه نهادهای تخصصی تأمین مالی فناوری و صنایع نوین و فرآیندهای هم‌افزایی و نفوذ فناوری در صنعت» و نیز «ایجاد مؤسسات پژوهشی برای توسعه فناوری‌های پیشرفته و جدید از طریق مشارکت شرکت‌ها و بنگاه‌های اقتصادی یا مراکز پژوهشی (آموزش عالی) کشور» را دنبال کند.

ب) سیاست فناوری- خاص: مهم‌ترین راهبرد حمایتی خاص دولت از توسعه فناوری «طراحی و پیاده‌سازی نظام ملی نوآوری» است (ماده ۴۶) که دولت باید از آن برای «انتظام بخشیدن و ساماندهی نظام پژوهش و فناوری کشور از طریق تعیین اولویت‌ها، دسته‌بندی مأموریت‌ها، هدفمندکردن اعتبارات، اصلاح ساختاری واحدهای پژوهشی و مأموریت‌گراکردن آنها تا پایان سال اول برنامه چهارم» استفاده کند. همچنین در ذیل حکم دیگری به دولت اجازه داده شده است تا «از تولید کالاها و خدمات در عرصه‌های نوین و پیش‌تاز فناوری در کشور از طریق اختصاص بخشی از تقاضای دولت به خرید این تولیدات حمایت به عمل آورد».

برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۹-۱۳۹۲)

برنامه پنج سال پنجم توسعه در ۹ فصل، شامل ۱۹۹ ماده در ۲۰ دی ماه سال ۸۸ توسط دولت دهم به مجلس تحویل داده شد و بررسی آن در مجلس از خرداد ماه سال ۸۹ در کمیسیون‌های تخصصی شروع شد و بعد از تغییرات و اختلافات متعدد بین مجلس و دولت در نهایت در ۲۳۵ ماده و در نه فصل ۱۵ دی ماه سال ۸۹ به تصویب مجلس رسید. در این برنامه اهداف سه‌گانه‌ی تحقق دو شاخص پایه‌ای پیشرفت و عدالت، توجه به دین‌باوری و خودباوری و ترسیم الگوی بومی و نقشه اسلامی - ایرانی مقدمه ورود به هدف اصلی قرار داده شده بود که آن هدف عبارت بود از: حرکت شتابنده به سمت تحقق جامعه اسلامی اسوه و شاهد، با رویکرد عدالت‌محوری و مشارکت مردمی در همه عرصه‌ها. همچنین در مقدمه لایحه برنامه پنجم، اصول موضوع تهیه و تدوین

برنامه اینگونه بیان می‌شود؛ «دستیابی به جایگاه ترسیم شده برای کشور در سند چشم‌انداز بیست ساله در منطقه، تحقق کامل سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری، توجه به خطوط راهنمای الگوی اسلامی - ایرانی توسعه در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، عدالت اجتماعی، جلب گسترده مشارکت مردم و ایجاد فضای مناسب برای تحقق جهش بلند اقتصادی و اجتماعی». طی بررسی‌های انجام شده این برنامه نسبت به برنامه پیشین نکات مثبتی مثل توجه خاص به برخی مشکلات اساسی کشور، روش شناختی هماهنگ برخی موارد برنامه، توجه خاص به برخی اولویت‌ها، توجه و عدم تناقض با قوانین مادر تصویب شده را شامل می‌شد. در مقابل برخی نکات منفی و کاستی‌های این برنامه نیز شامل اطلاعات ناقص و به روز نبودن اسناد پشتیبان لایحه، فقدان اعداد، ارقام و جداول کمی، ناهماهنگی میان تکالیف دولتی با منابع مالی در دسترس، و تنوع و کثرت اسناد مورد نیاز اجرای برنامه می‌شد که برخی از این نواقص در کمیسیون تلفیق پیگیری و رفع شد.

در پایان سال ۱۳۸۹ نرخ رشد اقتصادی ۶/۵۷ درصد، نرخ بیکاری ۱۳/۵ درصد و نرخ تورم ۱۳/۹ درصد بود. اما نرخ رشد اقتصادی در پایان سال ۱۳۹۲ به ۲/۰۱- درصد افت کرد. این در شرایطی است که طی سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ و سال‌های پایانی دولت دهم نرخ رشد اقتصادی به ترتیب به ۳/۵۴ و ۵/۲۲- کاهش یافت. نرخ تورم نیز در طول سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳ صعودی بود؛ به گونه‌ای که نرخ تورم در سال ۱۳۹۰ به ۲۶،۴ درصد، در سال ۱۳۹۱ به ۲۸،۶ درصد و در سال ۱۳۹۲ به ۳۲،۱ درصد افزایش یافت. اما در سال ۱۳۹۳ نرخ تورم به ۱۴،۸ درصد کاهش یافت. همچنین طبق گزارش مرکز آمار در عین حال، درباره نرخ بیکاری حاکی از آن است که نرخ بیکاری در طول سال‌های برنامه از ۱۲،۳ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۱۰،۶ درصد در سال ۱۳۹۳ کاهش یافته است.

سیاست صنعتی در برنامه پنجم توسعه

برنامه چهارم توسعه با تغییر نگرش دولت نهم نسبت به دولت هشتم با موانع جدی در زمینه اجرا روبرو گشت. انحلال سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور نیز که به مثابه نقطه عطف تفاوت جهت‌گیری دولت نهم با دولت‌های قبل محسوب می‌شد بر روند اجرای آن برنامه تأثیرگذار بود. در چنین وضعیتی دولت نهم به عنوان متولی ارائه برنامه پنجم توسعه تلاش کرد تا اصلاحات جدی در فرآیند برنامه‌ریزی و اولویت‌های برنامه اعمال کند. براین اساس برنامه پنجم توسعه در ۹ فصل و با اولویت فصول فرهنگی - اجتماعی «فرهنگ اسلامی - ایرانی» به مجلس ارائه شد. با وجود این فصل اقتصادی (فصل پنجم) همچنان مهمترین فصل برنامه محسوب شده و بیشترین احکام برنامه را به خود اختصاص داده بود. همچنین این برنامه بسیار دیر به مجلس ارائه شد و در نتیجه شروع برنامه با تأخیر یکساله نسبت به پایان زمان پایان برنامه قبل صورت گرفت.

استراتژی برنامه پنجم توسعه

برنامه پنجم توسعه در ۹ فصل و ۲۳۵ ماده تصویب شد که از این بین حدود ۱۱۰ ماده آن مربوط به خط‌مشی اقتصادی دولت است. استراتژی کلی برنامه پنجم توسعه در زمینه توسعه صنعتی نیز به مانند برنامه چهارم توسعه به «استراتژی دولت حامی بازار» اختصاص دارد. فصل اقتصادی این برنامه حول محور سیاست‌های کسب‌وکار، بهره‌وری و اشتغال صنعتی، توصیه‌های مشخصی به تهیه برنامه استراتژی توسعه صنعتی (توسط وزارت صنایع و معادن و بازرگانی) دارد که در این فقره رویکرد این برنامه را مشابه برنامه قبل می‌سازد. اما از یکسو ادبیات نگارش احکام برنامه در زمینه تحول صنعتی در این برنامه شفاف‌تر است، اما از سوی دیگر همچنان در برخی بندها ابهام و گاهی تعارضات جدی با سایر رویکردهای برنامه وجود دارد.

سیاست‌های صنعتی برنامه پنجم توسعه

جهت‌گیری صنعتی برنامه پنجم توسعه بیشتر معطوف به سیاست‌های افقی و آمایشی است به گونه‌ای که دو سیاست دیگر تحت تأثیر این دو هستند.

(الف) سیاست صنعتی - افقی: برنامه پنجم توسعه در زمینه جهت‌گیری صنعتی افقی، بهبود فضای کسب‌وکار را مورد توجه قرار داده است و از این زاویه شکل‌گیری «شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی» برای ارتباط بهتر دولت و بخش خصوصی و حذف

موانع بهبود کسب و کار و محل سرمایه گذاری تولیدی توصیه شده است. این برنامه بیشترین احکام را در سیاست های افقی به خود اختصاص داده است.

ب) سیاست صنعتی - عمودی: در زمینه سیاست صنعتی عمودی در این برنامه اگرچه در نگارش مواد پیشرفت هایی مشاهده می گردد، اما تعارضات و ابهامات جدی نیز در این زمینه وجود دارد. در ماده (۱۵۰) برنامه پنجم توسعه به مسئله «برخورداوری از استراتژی توسعه صنعتی» توجه شده است. در این زمینه اگرچه طی برنامه چهارم توسعه وظیفه تهیه سند به دولت سپرده شده بود، اما برنامه پنجم توسعه نیز تهیه استراتژی را جزء وظایف دولت دانسته و این بار به صورت مشخص «وزارت صنایع و معادن» را مسئول تدوین استراتژی توسعه صنعتی و معدنی، با هماهنگی معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور در زیربخش های برگزیده صنعت و معدن و با هدف افزایش نرخ رشد ارزش افزوده بخش صنعت و معدن» کرده است. از جمله نقاط قوت این ماده موارد ذیل قابل ذکر است:

- اول مشخص شدن مسئول تهیه سند و جایگاه معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهوری (جایگزین سازمان مدیریت) در تهیه سند؛

- دوم ملاحظه پیوستگی بخش صنعت و معدن به صورت یکجا؛

- سوم مشخص نمودن اولویت تهیه سند در تأکيدات بندهای «ب»، «ج»، «د» و «ه» این ماده برنامه. بند «الف» نیز کاملاً بر اهمیت تغییر تمرکز دولت از مزیت نسبی به مزیت رقابتی تأکید دارد.

ج) سیاست صنعتی - کارکردی: در سیاست کارکردی، هماهنگی در زمینه صرفه های مقیاس و نه در زمینه بخش ها مورد توجه برنامه قرار گرفته است و از این نظر «تشویق توسعه شبکه ها، خوشه ها و زنجیره های تولیدی و ایجاد پیوندهای مناسب بین بنگاه های کوچک و متوسط و بزرگ»، «رفع مشکلات و موانع رشد و توسعه بنگاه های کوچک و متوسط و کمک به بلوغ و تبدیل آنها به بنگاه های بزرگ و رقابت پذیر» (بند «الف» و «ب» ماده (۸۰)) و «ادغام شرکت های تجاری، مادامی که موجب ایجاد تمرکز و بروز قدرت انحصاری نشود» سیاست کارکردی این برنامه محسوب می شود.

د) سیاست صنعتی - آمایشی: برنامه پنجم توسعه نیز مانند برنامه چهارم توسعه بر رویکرد آمایش تأکید ویژه دارد و از سوی دیگر قوانین مربوط به مناطق آزاد به صورت مجزا از برنامه آمایش مورد توجه برنامه ریزان بوده است. بر این اساس در مواد (۱۸۲) و (۱۸۳) بر «حاکمیت سیاست آمایش سرزمین بر سایر سیاست ها تأکید شده است و در حکمی دیگر (۲۰۴) به اولویت استقرار صنایع در مناطق مرزی و محروم تأکید شده است. ملاحظات زیست محیطی (۱۹۲) نیز در برنامه در نظر گرفته شده، اما در قانون مربوط به مناطق آزاد و ویژه کلیه خط مشی های آمایشی مغفول مانده است. ماده (۱۱۲) نیز الگوی هم پیوندی و تعامل با اقتصاد جهانی را در قالب «کالاهای تولید و یا پردازش شده در مناطق آزاد و ویژه اقتصادی به هنگام ورود به سایر نقاط کشور» مطرح کرده و ۶ بند این ماده در مورد شرایط «ورود» کالا به کشور بحث نموده است که از برنامه پیش در میان احکام برنامه قرار گرفته بود، در حالی که مناطق آزاد در برنامه اول توسعه برای تسهیل صادرات ایجاد شد. مناطق آزاد و ویژه در حد فاصل خط مشی تجاری و آمایشی قرار دارند، در خط مشی تجاری این مناطق با هدف مقررات زدایی و تسهیل آزادسازی با هدف تحریک صادرات مطرح شده اند و در خط مشی آمایشی، ابزار فعال دولت برای تغییر تقسیم بندی فضایی صنایع با هدف نزدیک کردن این صنایع به بازارهای صادراتی محسوب می شود. می توان این قسمت از سیاست های برنامه پنجم توسعه را در عین تأکید برنامه بر اهمیت آمایش دارای تناقض های جدی دانست. جهت گیری وارداتی احکام مناطق آزاد در این برنامه کاملاً مخالف مبنای صدور احکام این مناطق در برنامه های قبل بوده است و می توان این احکام را از این منظر دارای کارکرد ضد توسعه ای دانست که هدف تحول توان تولیدی را با مختل کردن توان کنترل دولت بر محیط ملی و به ویژه حجم واردات دچار مشکل می سازد.

سیاست های پولی برنامه پنجم توسعه

برنامه پنجم توسعه هم در سیاست های پولی اعتباری را در اولویت قرار داده و اقدامات گوناگونی را در این زمینه مورد توجه قرار داده است.

الف) سیاست پولی - اعتباری: در زمینه جهت گیری های اعتباری اعطای «یارانه سود تسهیلات» برای «حمایت مالی از بخش های غیردولتی و توسعه فعالیت این بخش ها» (ماده ۱۱۸)) مورد توجه قرار گرفته است؛ البته واجدین شرایط کسب این اعتبارات و حجم این تسهیلات منظور نشده و به آیین نامه اجرایی تهیه شده توسط دولت واگذار شده است. با این حال احکام جداگانه ای برای هر یک از این بخش ها مانند «توسعه بخش تعاون و توسعه فعالیت این بخش ها» (ماده ۱۲۴)) یا «حمایت از سرمایه گذاری خطرپذیر در قالب وجوه اداره شده برای صنایع نوین» (ماده ۱۵۱)) یا اعطای تسهیلات به بخش صنعت (ماده ۱۵۴)) یا تسهیلاتی برای «تکمیل زیرساخت های لازم برای معادن بزرگ و مناطق معدنی و صنایع انرژی بر معدنی» (ماده ۱۵۷)) در نظر گرفته شده است، بنابراین با توجه به اینکه تسهیلات اعطایی به هر یک از این بخش ها در مواد خاصی از برنامه مورد توجه قرار گرفته است مقصود از ماده (۱۱۸) نامشخص است. همچنین این ماده نیز نشان می دهد که علیرغم یکسان سازی نرخ سود، به لحاظ نیازها و فشارهای واقعی، تسهیلات ترجیحی دوباره به روشی دیگر در برنامه وجود دارد.

ب) سیاست پولی - ارزی: برنامه، بیمه نوسانات نرخ ارز را برای واحدهای تولید صادراتی (ماده ۷۲)) مورد توجه قرار داده و دولت با توجه به یکسان سازی نرخ ارز در برنامه های قبلی برنامه دیگری در این حوزه ندارد.

ج) سیاست پولی - قیمتی: در زمینه سیاست های قیمتی در برنامه پنجم توسعه توصیه خاصی مشاهده نمی شود.

سیاست های تجاری برنامه پنجم توسعه

در این زمینه در برنامه احکام اندکی وجود دارد.

الف) سیاست تجاری - تعرفه ای: برنامه پنجم توسعه در زمینه تعرفه ها در ماده (۱۰۴) که مربوط به توسعه صادرات غیرنفتی است سیاست گذاری کرده است؛ البته در مورد نوع تعرفه های وارداتی ساکت است، اما در زمینه معافیت های صادراتی، توصیه برنامه معافیت های مالیاتی و عوارض گمرکی برای کالاهای صادراتی است به گونه ای که «اخذ هرگونه مالیات و عوارض از صادرات کالاهای غیرنفتی و خدمات در طول برنامه ممنوع است» (ماده ۱۰۴) بند «ب»).

ب) سیاست تجاری - ترجیحی: در این زمینه برنامه پنجم توسعه گام مهم برنامه قبل به سمت سیاست های استراتژیک تجاری را تکرار کرده و علاوه بر معافیت های صادراتی، حکم به محدودیت های صادراتی با هدف ارتقای بهره وری داده است. بر همین اساس تبصره «۲» ماده (۱۰۴) به دولت اجازه می دهد «به منظور صیانت از منابع کشور، عوارض و یژهای برای صادرات مواد خام یا دارای ارزش افزوده پایین وضع و دریافت نماید»، با وجود این بخش های دیگر برنامه این حکم را نقض می کند. برای مثال در ماده (۱۵۶) برنامه «درآمدهای حاصل از قراردادهای بلندمدت تأمین خوراک صنایع میانی پتروشیمی از معافیت های صادرات غیرنفتی برخوردارند». در نتیجه برای صنایع پتروشیمی معافیت ایجاد می کند.

سیاست های فناوری برنامه پنجم توسعه

خطمشی فناوری در برنامه پنجم توسعه یکی از بخش هایی است که علیرغم وجود سرفصل مجزا بسیار ضعیف ارزیابی می شود.

الف) سیاست فناوری - عمومی: در این زمینه دو ماده مرتبط در برنامه وجود دارد که اولی به پایش شاخص های کمی ارتقای فناوری و ماده (۱۷) به حمایت های مالی از شرکت های کوچک توسعه فناوری و نیز تسهیلات مالی برای حمایت از اختراعات مربوط می شود. سیاست عمومی فناوری به اعطای تسهیلات تمایل دارد و مسیر دیگری برای اعطای تسهیلات ترجیحی محسوب می گردد.

ب) سیاست فناوری - خاص: در این زمینه که برای توسعه صنعتی بسیار مهم است، برنامه ساکت بوده و توصیه خاصی ندارد؛ در نتیجه در زمینه ارائه تسهیلات به اختراعات، اهمیت و کاربردی بودن این اختراعات برای تحول صنعتی و توان تولیدی کشور نادیده گرفته شده است.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش مداخلات دولت در توسعه اقتصادی در ایران تدوین شده است. در همین راستا هدف اصلی این پژوهش بررسی آسیب شناسی مداخلات دولت در سیاست گذاری اقتصادی نظریه برنامه چهارم و پنجم توسعه اقتصادی بوده

است. پیش فرض اصلی پژوهشهایی از این دست این ایده است که موفقیت حکومت‌ها به دلیل سیاست‌های «درستی» بوده‌اند که آن‌ها اتخاذ و اجرا کرده‌اند. همین امر موجب شده است که بسیاری از سیاست‌گذاران و پژوهشگران توسعه تلاش کنند تا با مطالعه موارد سیاست‌های موفقیت‌آمیز، به جستجوی «راه‌حلهایی» برای کشورهای در حال توسعه اقدام کنند. به عنوان مثالی از این تقلیدها می‌توان به تلاش برای اتخاذ سیاست‌های ژانریک برای بهبود شاخص‌های انجام کسب‌وکار یا مبارزه با فقر و استراتژی‌های رشد اقتصادی اشاره کرد. عمل ساخت چنین شاخص‌هایی به این معنی است که راه‌حل‌های مشخص و ثابتی وجود دارد که حکومت‌ها باید اتخاذ کنند تا به موفقیت دست یابند.

از سوی دیگر نقش و وظیفه دولت در اقتصاد یکی از موضوعات چالش برانگیز در میان صاحب نظران اقتصادی است. در ایران معاصر وقتی سخنی از وظایف دولت به میان می‌آید، تصور عامه بر این است که اکثراً مسائل را دولت باید انجام دهد. مگر آنکه اثبات شود مداخله دولت امکان‌پذیر نیست. وقتی مشکلات حاد می‌شود، از مردم سوال شود که چه باید کرد، عموماً دولت را مسئول می‌دانند و معتقدند که دولت باید برای حل این مشکل نقش آفرینی کند. در حالیکه اصل بر این است که کلیه فعالیت‌های اقتصادی را باید بخش خصوصی انجام دهد. مگر در زمینه‌هایی که اثبات شود بخش خصوصی نمی‌تواند بطور موثر وارد شود. این موارد در اقتصاد اصطلاحاً «شکست بازار» نامیده می‌شود. در این موارد دولت باید به صورت مشروع مداخله و خدماتی را ارائه کند.

پژوهش حاضر همچنین تلاش داشت تا با ترسیم سیاست‌ها، رفتار و نقش دولت در پیاده‌سازی برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه نشان دهد که توسعه اقتصادی نیازمند بستر مناسب نهادی-سیاسی است. علیرغم دهه‌ها تلاش مکاتب لیبرال و نتولیبرال برای کمرنگ ساختن نقش دولت در اقتصاد، اکنون این اجماع عمومی بین نظریه‌پردازان وجود دارد که چه به لحاظ نظری و چه به لحاظ تجربی و تاریخی، دولتها نقش محوری را در هدایت امر توسعه‌ی جوامع‌شان ایفا کرده‌اند. در واقع، در ادبیات توسعه دیگر اصل موضوع دخالت دولت در اقتصاد چندان مطرح نیست، بلکه آنچه اهمیت دارد میزان و کیفیت دخالت دولت، ظرفیت نهادی اش، ماهیت نخبگان سیاسی و نوع رابطه دولت با نیروهای اجتماعی است. از آنجا که عرصه سیاست در کشورهای کمتر توسعه یافته از وجوه تعارض آمیز بیشتری برخوردار است این امر بالقوه می‌تواند پیامدهای منفی برای توسعه اقتصادی دربرداشته باشد. از این رو وجود اجماع میان نخبگی بر سر لزوم نیل به توسعه اقتصادی در عالی‌ترین سطوح و توانایی مدیریت عرصه سیاسی برای جلوگیری از تعارضات شدید، به ویژه بر سر اهداف کلان، از اهمیت محوری برخوردار است. به علاوه باید به یاد داشته باشیم که توسعه اقتصادی در بسیاری از موارد نیازمند اصلاحات ساختاری است و چنین اصلاحاتی معمولاً با منافع بخش یا بخش‌هایی از جامعه تعارض پیدا می‌کند. از این رو دولت در هر کشوری باید بتواند با استقلال نسبی از نیروهای اجتماعی، جلوی اعمال نفوذهای مضر را گرفته، آنها را به سوی برنامه‌های خود هدایت کند. همچنین، توانایی دولت برای تدوین و اجرای برنامه‌های خود، بستگی تام و تمامی به وجود ساخت سیاست‌گذاری بلندمدت و دیوانسالاری با کفایت، شایسته‌سالار و مستقل دارد. برآیند چنین ویژگی‌هایی را می‌توان «دولت قوی توسعه‌گرا» نامید.

در مقام نتیجه‌گیری و در راستای اثبات فرضیه تحقیق باید گفت که تفاوت بنیادینی بین فرایند توسعه اقتصادی در ایران و کشورهای توسعه یافته یا تازه توسعه یافته (کشورهای جنوب شرق آسیا، کره جنوبی، شیلی، مکزیک و ...) وجود دارد که در ویژگی‌های تاریخی و درازدامن جامعه ایران است. ویژگی‌هایی از جمله نگرش نخبگان به اهداف کلان ملی، رابطه دولت و نیروهای اجتماعی، ظرفیت نهادی دیوانسالاری و جامعه مدنی نابالغ و فضای نهادی - سیاست‌گذاری کاملاً متفاوت از کشورهای توسعه یافته را می‌توان به عنوان ویژگیهای توسعه اقتصادی در ایران نام برد. به طور خلاصه، وجود دموکراسی انتخاباتی و دست به دست شدن مکرر قدرت در بین جناح‌های گوناگون از یک سو و تکرر منابع تصمیم‌گیری در ایران از سوی دیگر، ضمن ایجاد پویایی در نظام سیاسی، از منظر توسعه‌ای پیامدهای نامطلوبی به بار آورده است. این پدیده در کنار ساخت رانتی دولت و تکیه آن به درآمدهای نفتی، نوع رابطه دولت و نیروهای اجتماعی را به رابطه‌ای توزیعی و غیرمولد تغییر داده است. به عبارت دیگر، در مقایسه با دولتهای توسعه‌گرا که در آنها دولت رابطه خود را با نیروهای اجتماعی بر مبنای تولید و انباشت هرچه بیشتر سرمایه تنظیم کرده بود در ایران پس از انقلاب و به ویژه در اجرای برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه، رابطه دولت و طبقات اجتماعی تحت تاثیر عواملی چون ماهیت عدالت طلبانه‌ی انقلاب، دموکراسی انتخاباتی و برخورداری از درآمدهای نفتی عمدتاً توزیعی و غیرمولد بوده است.

عدم باور به نقش نیروهای اجتماعی تاثیر خود را در نرسیدن به اجماع نخبگانی بر سر اهداف کلان توسعه اقتصادی نشان داده است. اساسا تصمیمات و سیاست گذاری دولت در ایران نشان داده است که سیاست گذار خود را دارای اشراف اطلاعاتی و داده ای نسبت به موضوعات و چشم اندازها و استراتژی ها دانسته و عملا قادر است مستقل از عقل و مشورت نخبگانی تصمیم بگیرد. این رویه در تغییر دولتها و رویکردهای متضادی که نسبت به یکدیگر اتخاذ می کنند تشدید می شود.

الف) غفلت از عوامل نهادی تثبیت کننده وضع موجود: در عالی ترین سطح پیش از تهیه و اجرای هر برنامه توسعه صنعتی، باید این نکته را مورد توجه قرار داد که گسترش تولید و فعالیت های تولیدی و تمایل فعالان اقتصادی به فعالیت در این حوزه تنها به قیمت های نسبی مبتنی نیست. عواملی مانند امنیت حقوق مالکیت، هزینه مبادله (به ویژه در بخش های تولیدی نسبت به بخش های غیرتولیدی و خدماتی) و نیز ثبات اقتصاد کلان از جمله عوامل نهادی هستند که بر جذابیت فعالیت تولیدی اثر می گذارند. بهبود این عوامل نقش اساسی در ارتقای توان تولیدی کشور دارد. در برنامه چهارم و پنجم توسعه با تأکید بر عوامل بهبود محیط کسب و کار بر بخشی از این عوامل تأکید شد، اما احکام این برنامه ها فاقد شناختی عمیق از تمامی عوامل تأثیرگذار بر این وضعیت است.

ب) تنگناهای برآمده از ضعف دانش و شیوه برنامه ریزی: فراتر از تنگناهای ساختاری که توفیق برنامه را با محدودیت روبرو می کند، تنگناهایی نیز برآمده از ضعف دانش و شیوه برنامه ریزی در برنامه ها است. از جمله این ضعف ها را می توان رویکرد دارای ابهام به تسهیلات ترجیحی، طراحی مکانیسم اجرا و نیز ابهام سبک نگارش برنامه ها ذکر کرد که در ادامه تشریح شده است:

- گسترده گی حوزه های جهت دهی برنامه: از مشکلات برنامه ریزی، ابهام سبک نگارش است که در برنامه های توسعه به مرور تشدید شده است، قرار دادن تبصره های بسیار برای یک ماده که برخی تبصره ها با جهت اصلی آن ماده به نوعی در تعارض است، یکی از موارد این ابهام است. چنین وضعی منجر به افزایش انحرافات در اجرای برنامه شده و از مواردی است که موجب شکست برنامه ریزی است.

- غفلت از آینده پژوهی به عنوان یک مبنای مهم برنامه ریزی: اساساً برنامه ریزی مبتنی بر شناسایی روندهای آتی صورت می گیرد، در برنامه ها تا برنامه سوم، برنامه ریزی صنعتی بدون مطالعات آینده پژوهی صورت گرفته است، در برنامه چهارم و پنجم توسعه نیز احکام تعیین استراتژی توسعه صنعتی وجود داشته، اما حتی در این احکام نیز مسئله آینده پژوهی مورد توجه لازم قرار نگرفته است.

- ضعف در طراحی مکانیسم اجرا و نظارت: یکی از مسائل متداول در ارزیابی برنامه ها، اشاره به ضعف های اجرایی برنامه هاست، این مسئله البته در جای خود قابل بررسی است، اما از آنجا که سطح اجرا از سطح برنامه ریزی و طراحی مکانیسم اجرا متأثر است، ضعف در طراحی مکانیسم اجرا خود به خود بر عدم تحقق نتایج تأثیر می گذارد. برای مثال برنامه های توسعه از برنامه دوم به بعد بیشتر حمایت خود را در قالب تسهیلات مالی و سیاست پولی اتخاذ کرده اند، این در حالی است که صلاحیت اعطای منابع مالی و نظارت بر این فرآیند هر چه بیشتر از حالت برنامه ای خارج شده و به دستگاه های اجرایی واگذار شده است، کنترل اهداف برنامه سخت تر شده است. همین تناقض خود می تواند بخشی از کم شدن دستاوردها را توضیح دهد.

ج) عدم تعیین استراتژی توسعه صنعتی در برنامه ها: از ضروری ترین لوازم توسعه صنعتی، تهیه و تدوین استراتژی توسعه صنعتی است. ضرورت تهیه استراتژی توسعه صنعتی از آن رو است که موجب تعیین اولویت ها و نیز هم گرا و هماهنگ شدن اقدامات و سیاست گذاری ها می گردد. با وجود این آنچه در برنامه های توسعه صنعتی پس از انقلاب اسلامی ایران مشاهده می شود، عدم تعیین استراتژی توسعه صنعتی است. در برنامه های توسعه به هیچ سندی که مبنای طرح ریزی احکام توسعه صنعتی باشد اشاره نشده است. با وجود این به دلیل آنکه هیچ سیاست گذاری بدون جهت گیری نیست، سه استراتژی عمده توسعه صنعتی به صورت های گوناگون در برنامه ها قابل مشاهده است. در واقع برنامه های توسعه پس از انقلاب میان این سه استراتژی در حال نوسان بوده است. برنامه اول توسعه به استراتژی «دولت توسعه گرا» نزدیکتر بوده است درحالی که نزدیکی به این استراتژی در برنامه های بعدی کم شده و در برنامه دوم و به ویژه در برنامه سوم توسعه استراتژی «دولت حداقل» مسلط است. در برنامه های چهارم و

پنجم توسعه اما این استراتژی تضعیف شده و استراتژی «دولت حامی بازار» تسلط یافته است. نوسان برنامه‌ها میان استراتژی‌های صنعتی گوناگون می‌تواند یکی از دلایل عدم توفیق نسبی برنامه‌های توسعه پس از انقلاب در زمینه تحول صنعتی محسوب گردد. **د) ناهمبستگی سیاست‌های صنعتی:** دولت‌ها اقدامات متعددی را می‌توانند در زمینه تحول صنعتی صورت دهند، اقداماتی از جمله مقررات‌گذاری، اعطای تسهیلات مالی، مشوق‌ها و معافیت‌ها، هماهنگ‌سازی بخش‌ها و ... سیاست‌های صنعتی را می‌سازد. به دلیل عدم تعیین استراتژی توسعه صنعتی و تهیه سندی که تعیین‌کننده اولویت‌ها و ترتیبات هماهنگ‌کننده اقدامات متعدد دولت باشد، سیاست‌های صنعتی دچار پراکندگی، تداخل و گاهی حتی تعارض است. در ادامه به برخی از این پراکندگی‌ها و تعارضات اشاره شده است:

سیاست مسلط: تنوع ابزارهای در اختیار دولت موجب تنوع سیاست‌گذاری و سیاست‌های صنعتی می‌شود، بنابراین یکی از نکات مطرح در این باره بررسی سیاست مسلط در برنامه است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که بجز برنامه سوم توسعه، در سایر برنامه‌ها، سیاست صنعتی، سیاست مسلط برنامه‌ها بوده است. باتوجه به اینکه سیاست صنعتی، به معنای سیاست‌گذاری در بخش تولید (صنعت و کشاورزی و نفت) محسوب می‌گردد، برنامه‌های توسعه با شدت و ضعف متفاوت راهبرد فعالی در این حوزه اتخاذ کرده اند.

ترکیب سیاست‌ها: ترکیب سیاست‌ها در برنامه‌های توسعه دچار نوسان‌های متوالی است که در واقع تغییر سیاست‌گذاری‌ها و نوع اقدامات دولت را در جهت تحول صنعتی نشان می‌دهد. در برنامه اول توسعه بیشترین تمرکز بر سیاست صنعتی عمودی و سیاست تجاری ترجیحی قرار دارد. اما در برنامه دوم توسعه با کمترشدن اهمیت دو سیاست قبلی، سیاست پولی اعتباری اهمیت بیشتری یافته است. در برنامه سوم توسعه سیاست پولی اعتباری به تنهایی تمام بار سیاست‌گذاری دولت در تحول صنعتی را برعهده دارد. در برنامه چهارم توسعه سیاست صنعتی (عمودی و آمایشی) و سیاست تجاری تعرفه‌ای اهمیت یافته و در برنامه پنجم توسعه سیاست‌های صنعتی (عمودی و آمایشی) و سیاست پولی اعتباری اهمیت دارند.

تحول سیاست‌ها در برنامه‌ها: در بخش زیر تحولات هر یک از سیاست‌ها آمده است:

سیاست صنعتی: سیاست صنعتی تحولات متعددی را تجربه کرده است. کاهش اهمیت سیاست صنعتی عمودی و کارکردی و افزایش اهمیت سیاست صنعتی آمایشی و افقی مهمترین تحول صورت گرفته در طول برنامه‌هاست. برنامه‌ها ضمن دور شدن از منطق گزینش و تعیین اولویت، هماهنگ‌سازی میان بخش‌ها را نیز به کنار نهاده و صرف حذف موانع بازار را برای توسعه کافی دانسته‌اند.

سیاست پولی: در میان سیاست‌ها، سیاست پولی بجز برنامه سوم توسعه، عموماً جایگاه دوم را در اختیار داشته و پس از سیاست‌های صنعتی بیشترین سیاست‌های جهت‌دهنده دولت به صورت پولی اعمال شده است. در ترکیب سیاست‌های پولی نیز در برنامه‌های توسعه دولت از سمت‌گیری ارزی و قیمتی به سمت سیاست‌های اعتباری تغییر موضع داده است. دولت عدم مداخله را در راستای استراتژی دولت حداقل در حوزه سیاست‌های ارزی و قیمتی دنبال کرده، اما در مقابل حمایت‌ها و جهت‌دهی‌های خود را به صورت اعتباری اعمال کرده است.

سیاست تجاری: در برنامه‌های توسعه به مرور سیاست‌های تجاری ترجیحی به مرور کم شده و بعضاً سیاست‌های تعرفه‌ای نیز با منطق حمایت تعرفه‌ای از صنایع دارای مزیت نسبی صورت گرفته که منطقی نادرست است.

سیاست فناوری: سیاست فناوری یکی از نقاط مغفول برنامه‌های توسعه است و حتی در برنامه‌های اول و دوم توسعه دیده نشده بود. از برنامه سوم سیاست فناوری مورد توجه قرار گرفته، اما این توجه بیشتر به صورت حمایت مالی از فعالیت‌های تحقیق و توسعه و پژوهشگاه‌هاست و در ذیل سیاست پولی اعتباری قرار می‌گیرد.

ه) گرایش به حمایت‌گری بدون گزینش و بدون هدف‌های مشخص طی دوره مشخص: گزینش صنعتی به ویژه در استراتژی که دولت مداخلات فعال در تحول صنعتی دارد یکی از اقدامات مهم دولت در راستای کمک به تحول صنعتی است. با وجود این پس از برنامه اول توسعه، گرایش غالب برنامه‌های توسعه، حمایت از مجموعه بسیار وسیعی از فعالیت‌های صنعتی بدون گزینش بوده است. در این زمینه برنامه چهارم توسعه شامل احکام متعددی در زمینه حمایت از همه حوزه‌های صنعتی و بهبود این کسب و کارهاست، در برنامه پنجم توسعه نیز احکام بهبود محیط کسب‌وکار با همین هدف در برنامه قرار گرفته است.

گزینه‌های نامنسجم صورت گرفته در برنامه‌ها: علیرغم گرایش برنامه‌ها به عدم گزینش که در بند پیش توضیح داده شد، با توجه به ضرورت‌هایی که دولت را وادار به مداخله فعال و گزینشی می‌کند، در میان احکام برنامه‌ها گزینه‌هایی صورت گرفته است. این گزینه‌ها البته بسیار وسیع بوده و بیشتر تعریف اولویت‌های برنامه بوده است تا انتخاب صنایع راهبردی. بنابراین به‌طور خلاصه محور گزینش‌های صورت گرفته در هر یک از برنامه‌های توسعه را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

برنامه اول توسعه (حمایت از صنایع سنگین): برنامه اول توسعه از یکسو به صورت فعال «صنایع سنگین» را مورد توجه قرار داده است، در حالی که ازسوی دیگر صنایع کوچک نیز در بخش‌های دیگر برنامه مورد توجه بوده و هماهنگ‌سازی بخش‌ها و اولویت‌ها در برنامه نادیده گرفته شده است.

برنامه دوم توسعه (حمایت مبتنی بر مزیت نسبی): برنامه دوم توسعه بین سیاست اهداف کلی و سیاست‌های کلی دچار تعارض جدی است، در حالی که سیاست‌های کلی برنامه بر آزادسازی تمرکز کرده و ملاک گزینش اولویت را در همه بخش‌ها «مزیت نسبی» قرار می‌دهد، در سیاست‌های کلی و ذیل هدف «رشد و توسعه پایدار با محوریت بخش کشاورزی» استثنای گوناگون در مورد بخش کشاورزی، صنایع دستی و بنگاه‌های کوچک اشتغال‌زا قائل شده است.

برنامه سوم توسعه (حمایت مالی از صنایع کوچک اشتغال‌زا): برنامه سوم توسعه نیز با همین تعارض روبرو است و در حالی که احکام فرابخشی برنامه بر کوچک‌سازی دولت تکیه دارد، صنایع کوچک و اشتغال‌زا در احکام بخشی برنامه مورد توجه بوده و البته بدون مشخص شدن اولویت‌هایی برای هماهنگ‌سازی اشتغال‌زایی یا تحول قدرت تولیدی احکامی برای هدایت منابع مالی به سمت این صنایع در نظر گرفته شده است.

برنامه چهارم توسعه (حمایت از مزیت‌های نسبی و رقابتی): در برنامه چهارم توسعه دولت وظیفه تسهیل‌گری عملکرد بازار را برعهده دارد، بنابراین دست به گزینش نمی‌زند. با این حال مبنای اصلی سیاست‌گذاری، آمایش است و برنامه ضمن پذیرش گزینش با مبنای آمایشی، همه گزینش‌ها را به مطالعات آمایش سرزمینی منوط کرده است. اما ازسوی دیگر معیارهایی نیز برای حمایت‌گری در برنامه وجود دارد که این معیارها بسیار وسیع تعریف شده است، صنایع دارای «مزیت نسبی»، «مزیت رقابتی»، برخوردار از «فناوری‌های نوین» و «صنایع انرژی‌بر» را می‌توان از این جمله نام برد. همچنین در این برنامه نیز صنایع کوچک از زاویه اشتغال‌زایی مورد توجه برنامه هستند.

منابع

۱. اژدری، علی‌اصغر (۱۳۸۸). ضرورت تدوین استراتژی توسعه صنعتی و معدنی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۲. اژدری، علی‌اصغر (۱۳۸۸). ضرورت تدوین استراتژی توسعه صنعتی و معدنی. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۳. اژدری، علی‌اصغر (۱۳۹۴). رویکردهای نوین در باب سیاست و استراتژی صنعتی تجربه کشور انگلستان (۱). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
۴. اسمیت، دنیس (۱۳۸۶). برآمدن جامعه شناسی تاریخی. ترجمه: هاشم آغاجری. تهران: نشر مروارید.
۵. اشتریان، کیومرث؛ امامی‌میبدی، راضیه (۱۳۸۹). دانش ضمنی و سیاست‌های انتقال تکنولوژی با تأکید بر تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۶. برادران شرکاء و دیگران (۱۳۸۷). دولت در جهان در حال تحول. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۷. برتران، بدیع (۱۳۷۶). توسعه سیاسی. ترجمه: احمد نقیب زاده. تهران: نشر قومس.
۸. بهداد، سهراب (۱۳۸۵). اقتصاد سیاسی برنامه‌ریزی اسلامی در ایران. در: هوشنگ امیراحمدی و پروین، منوچهر (مترجم). ایران پس از انقلاب. ترجمه: علی مرشدی‌زاد. تهران: انتشارات مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
۹. تفضلی، فریدون (۱۳۷۵). تاریخ عقاید اقتصاد (از افلاطون تا دوره‌ی معاصر). تهران: انتشارات نما.
۱۰. توکلی، احمد (۱۳۸۰). بازار - دولت، کامیابی‌ها و ناکامی‌ها. تهران: انتشارات سمت.
۱۱. جی‌ام، شفریتز (۱۳۹۸). ترجمه: دکتر نادر هوشمند یار. تهران: انتشارات شورآفرین.

۱۲. چانگ، ها-جون (۱۳۹۲). اقتصاد سیاسی سیاست صنعتی. ترجمه: اصلا ن قودجانی. مشهد: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی خراسان رضوی.
۱۳. خاکی، غلامرضا (۱۳۹۱). کتاب روش تحقیق با رویکرد پایان نامه نویسی. تهران: نشر فوژان.
۱۴. دادگر، یدالله (۱۳۹۶). تاریخ تحولات اندیشه‌ی اقتصادی. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
۱۵. درگاهی، حسن (۱۳۸۷). نقش دولت در فرآیند توسعه صنعتی. تهران: انتشارات دانشگاه شریف.
۱۶. دلفروز، محمدتقی (۱۳۹۳). دولت و توسعه اقتصادی. تهران: نشر آگاه.
۱۷. رجب پور، حسین (۱۳۹۵). ارزیابی جایگاه استراتژی توسعه صنعتی در برنامه‌های توسعه کشور و چشم‌انداز آن در برنامه‌ششم توسعه.
۱۸. زمان زاده، حمید و الحسینی، صادق (۱۳۹۷). اقتصاد ایران در تنگنای توسعه. با مقدمه‌ای از موسی غنی نژاد. تهران: نشر مرکز، چاپ چهارم.
۱۹. عباس مصلی نژاد (۱۳۸۴). آسیب‌شناسی توسعه اقتصادی در ایران. تهران: نشر قومس، چاپ اول.
۲۰. عباس مصلی نژاد (۱۳۹۳). سیاست‌گذاری اقتصادی (مدل، روش، فرایند). تهران: نشر رخ داد نو، چاپ سوم.
۲۱. عباس مصلی نژاد (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی توسعه اقتصادی ایران: برنامه‌های اول تا چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. تهران: نشر اختران، چاپ اول.
۲۲. غلام حیدر بای سلامی (۱۳۸۵). نقش و حد دخالت دولت در اقتصاد و رابطه‌ی آن با فرایند خصوصی‌سازی. در مجموعه مقالات همایش ملی سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی، دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، تهران.
۲۳. غنی نژاد، موسی (۱۳۹۶). اقتصاد و دولت در ایران: پژوهشی درباره ریشه‌ها و علل تداوم اقتصاد دولتی در ایران. تهران: نشر دنیای اقتصاد، چاپ اول.
۲۴. فاطمی امین، محمدرضا (۱۳۹۱). استراتژی توسعه صنعتی برنامه پنجم. وزارت صنعت و معدن.
۲۵. کمیجانی، اکبر (۱۳۸۲). ارزیابی عملکرد سیاست خصوصی‌سازی در ایران. معاونت امور اقتصادی وزارت اقتصادی و دارایی، تهران.
۲۶. مایکل ای، کرافت، اسکات آر، فورلانگ (۱۳۹۶). ترجمه: دکتر نادر هوشمند یار. تهران: شورآفرین.
۲۷. محمد تقی، ایمان (۱۳۹۳). روش‌شناسی تحقیقات کیفی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۸. محمدحسین تمدن جهرمی (۱۳۸۳). رویارویی مکاتب اقتصادی. تهران: نشر جهاد دانشگاهی.